

Ewa Wiśniewska

<https://orcid.org/0000-0001-5472-5902>

e-mail: ewawisniewska@aps.edu.pl

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie

Edukacja ku twórczości w trylogii Brzechwy o panu Kleksie

Teaching for Creativity in Brzechwa's Trilogy About Professor Kleks [Inkblot]

KEYWORDS

creativity,
imagination,
children's literature,
pedagogical
creativity, teacher

ABSTRACT

The aim of the article is to enrich the literature on Jan Brzechwa's novel with the point of view of a creativity teacher. The trilogy about Professor Kleks [Inkblot], analysed through the prism of pedagogical categories derived from theories of creativity, will serve as an example of teaching for creativity and teaching about creativity. A review of research was conducted on the relationship between reading activities and the development of creativity in children, reading fiction and human creative potential. The concepts of "creative reading" were analysed, considering both creative-critical and divergent-convergent thinking. The intergenerational dimension of the book rooted in cultural awareness was emphasised. The novel is an inspiration for carrying out creative activities with children, and its notable example is the school world presented in it. The main character was described – teacher of alternative education who is a master at creating. Classes at the academy are based on the idea of creation, which was the inspiration for creating my didactic suggestions – examples of tasks aimed at stimulating creative mental operations.

SŁOWA KLUCZE ABSTRAKT

kreatywność,
wyobraźnia,
literatura dziecięca,
nauczyciel,
twórczość
pedagogiczna

Celem artykułu jest wzbogacenie literatury traktującej o powieści Jana Brzechwy o punkt widzenia pedagoga twórczości. Trylogia o panu Kleksie przeanalizowana została przez pryzmat pedagogicznych kategorii wywodzących się z koncepcji twórczości, posłużyła jako przykład nauczania ku twórczości i nauczania o twórczości. Dokonano przeglądu badań dotyczących relacji między aktywnościami czytelnickimi a rozwojem kreatywności dzieci, czytaniem literatury fikcyjnej a potencjałem twórczym człowieka. Przeanalizowano koncepcje „twórczego czytania”, zwracając zarazem uwagę na myślenie twórcze i krytyczne oraz dywergencyjne i konwergencyjne. Podkreślono międzypokoleniowy wymiar zakorzenionej w świadomości kulturowej książki. Z jednej strony powieść przedstawiono jako inspirację do podejmowania aktywności twórczych z dziećmi, z drugiej nakreślony w niej fikcyjny szkolny świat na opak ukazano jako znamienity ich przykład. Analizie poddany został erudycyjny tytułowy bohater, tj. nauczyciel będący twórcą – mistrzem oraz pomysłodawcą edukacji alternatywnej. Lekcje w akademii i fabuła trylogii są zbudowane na idei kreacji, co było asumptem do stworzenia autorskich propozycji metodycznych – przykładów zadań ukierunkowanych na rozwój operacji myślenia twórczego.

Wstęp

„Nie lekceważcie bajek. Nie lekceważcie fantazji. Bez fantazji nie może powstać nic wielkiego” (Brzechwa, 2003, s. 312). Słowa wypowiedziane przez tytułowego bohatera w *Tryumfie pana Kleksa* – trzeciej części trylogii¹ – są apelem o traktowanie wyobraźni i kreatywności z należytą powagą. Odnosząc się do koncepcji poziomów twórczości (Kaufman i Beghetto, 2009), można stwierdzić, że jako społeczeństwo doceniamy twórczość wybitną – „twórczość przez duże T”, za sprawą której powstają nowatorskie dzieła czy ważne wynalazki. Twórczość przez małe „t” czy „mini-t” jako właściwość osoby bywa marginalizowanym celem, ubocznym efektem nauczania, cechą słabo rozpoznawaną u uczniów przez nauczycieli (Gralewski, 2022). Wyniki jakościowo-ilościowej analizy treści podstaw programowych dla wszystkich etapów kształcenia ogólnego (Kopińska i in., 2021) ukazują niewielki udział w efektach kształcenia funkcji emancypacyjnej szkoły, a zdecydowaną przewagę funkcji rekonstrukcyjnej i adaptacyjnej. Wymagania zidentyfikowane jako emancypacyjne rzadko też występują w edukacji wczesnoszkolnej. Na ogół w małym zakresie stawia się na postawę twórczą, przygotowanie do zmian, poszukiwanie nowych rozwiązań i przekraczanie ograniczeń. Podtrzymuje się działania sprzyjające utrwalaniu zastanej struktury społecznej

1 Pierwsze wydania: *Akademia Pana Kleksa* – 1946, *Przygody Pana Kleksa* – 1961, *Tryumf Pana Kleksa* – 1965.

i porządku. Niepokojąca jest także bierność polskich uczniów w zakresie podejmowania aktywności twórczych (zob. Gralewski i Wiśniewska, 2025).

Twórczości wybitnej nie byłoby bez potencjału i aktywności twórczej człowieka. Niewątpliwie marginalizowanie w edukacji roli kreatywności, definiowanej tutaj jako potencjał twórczy jednostki (Karwowski, 2009), nie przyczyni się do rozwoju innowacyjnego pokolenia. Nie wpłynie na rozwój twórczości jako zdolności do kreowania nowych i wartościowych wytworów (Runco i Jaeger, 2012). Zacytowany we wstępie apel fikcyjnego bohatera koresponduje z rzeczywistymi oczekiwaniami pracodawców wobec pracowników. Bowiernie kreatywne myślenie uznane zostało za jedną z najważniejszych kompetencji przyszłości (WEF, 2025). Znalazło się też wśród zaleceń Rady UE (2018) dotyczących kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie możliwości wykorzystania powieści Jana Brzechwy w celu rozbudzania potencjału twórczego odbiorców i uświadamiania im istoty twórczości. Na podstawie wnikliwej lektury trylogii wyłoniono w niej kategorie pedagogiczne wywodzące się z różnych koncepcji twórczości. W centrum rozważań znalazły się takie kategorie jak: nauczanie ku twórczości i nauczanie o twórczości (Beghetto, 2017; Szmidt, 2013), psychodydaktyczne zasady lekcji twórczości (Szmidt, 2013), pedagog twórczości (np. Góralski, 2003; Wiśniewska, 2021), twórcze myślenie (poprzez wybrane operacje umysłowe) (Nęcka, 1995), oraz twórcze czytanie (Brzezińska, 1987; Klus-Stańska i Nowicka, 2005; van de Ven, 2019). W dalszej części artykułu zostaną omówione ilustrujące wyłonione kategorie przykłady zaczerpnięte z powieści.

Międzypokoleniowa wyobraźnia

Świat stworzony w trylogii 80 lat temu wciąż inspiruje i skłania kolejne generacje do odkrywania nowych sensów. Autor stał się mieszkańcem zbiorowej wyobraźni, a od dekad powieść jest kamieniem milowym w polskiej literaturze dziecięcej (zob. Kostecka i in., 2021). O ciągłej jej obecności w świadomości kulturowej świadczą adaptacje filmowe: *Akademia pana Kleksa* (1983) i *Przygody pana Kleksa* (1984) w reżyserii Krzysztofa Gradowskiego. Pokolenie obecnych 40–50-latków wychowało się na polsko-radzieckich adaptacjach – filmach gatunku fantasy, które spopularyzowały powieść Brzechwy. Nowsza filmowa wersja *Akademii... z 2023 r.* oraz *Kleks i wynalazek Filipa Golarza z 2025 r.* w reżyserii Macieja Kawulskiego przyciągają do ekranów nie tylko dzieci, ale i ich rodziców oraz dziadków. W istocie rzeczy opowieść o panu Kleksie jest ponadczasowa i ponadpokoleniowa.

Odbiorcą trylogii jest zarówno dziecięcy, jak i dorosły czytelnik, co zresztą sugerował sam autor. Nie będzie przesadą nazwanie jej „książką bez metryki”, na

miarę innych, jak: *Opowieści z Narnii* Lewisa, *Hobbit* Tolkiena, *Mikołajek* Goscinniego i Sempégo czy *Piotruś Pan* Barrie'ego. Kontrowersyjne jak na obecne czasy wątki ukazujące dostępność edukacji tylko dla chłopców skłoniły twórców nowego filmu do poszerzenia grona uczniów o dziewczynki i obywateli świata. Zamiast Adasia ekranową bohaterką jest współczesniona Ada, mieszkająca z mamą (także absolwentką akademii) w Nowym Jorku. Niemniej jednak historia o panu Kleksie jest bliska zarówno Adamom, jak i Adom, w różnym wieku, z różnych generacji. Fantastyczny świat odzwierciedla dziecięcy wymiar „ja” i nostalgiczną tęsknotę za nim dorosłych. Dzieciństwo i dziecięcość zakorzenione w wyobraźni są wspólnym uniwersalnym dobrem, którym nasycona jest powieść Brzechwy oraz jej filmowe adaptacje. Stanowią one ogniwo łączące czytelnika nowicjusza i czytelnika eksperta (Nikolajeva, 2014), dziecko i dorosłego. Międzypokoleniowe aktywności czytelnicze zogniskowane na trylogii o panu Kleksie mogą umożliwić lub wzmocnić proces konstruowania wspólnoty doświadczeń i znaczeń. Jak wiadomo „epizody wspólnego zaangażowania” dziecka i dorosłego przy lekturze przynoszą obopólne korzyści. Domowe środowisko czytania ma kluczowe znaczenie dla wczesnych umiejętności dziecka i późniejszych sukcesów szkolnych. Rolę partnerstwa czytelniczego doceniają także rodzice (Sukhram i Hsu, 2012). Z metaanalizy wynika, że głównie zainteresowania i nawyki czytelnicze rodziców, aktywności związane z czytaniem i dostęp do druku są predyktorami umiejętności czytania i pisanie u dzieci (Esmaceli, 2024). Znaczenie ma nie tylko to, kto czyta z dzieckiem, ale szczególnie to, jak to robi – czyli sposób czytania książek (Flack i in., 2018). Do rozwoju językowego, umiejętności czytania i pisanie, a także rozwoju społeczno-emocjonalnego małych dzieci pozytywnie przyczynia się interaktywne czytanie dialogowe dorosłego z dzieckiem (Pillinger i Vardy, 2022).

Od czytania literatury fikcji do zdolności kreacji

W sensie literackim świat w trylogii jest baśniowy, splata się w nim to, co fantastyczne, z tym, co realne. Odbывается tu gra wciągającej czytelnika fikcji z domykającą powieść rzeczywistością. Jak zauważa Jędrych (2018), baśniowość nie ma tu jednak nic wspólnego z klasycznym „dawno, dawno temu...” i „żyli długo i szczęśliwie”. Bohaterowie płynnie migrują między wątkami, baśniami, w których spotkać można nawet ich autorów (motyw „Dziewczynki z zapalkami”). Pojawiający się jako bohater pisarz Andersen zapewnia, że: „Przecież to bajka. Wszystko tu jest zmyślone i nieprawdziwe” (Brzechwa, 2003, s. 10), ale w innym miejscu narrator przyznaje: „sam nie mógł się już połapać, gdzie kończy się bajka, a zaczyna rzeczywistość” (s. 131). Przemiany w utworze odzwierciedla metafora świata jako książki (Jędrych, 2018). Fabuła jest zbudowana wokół idei kreacji, bajkopisarskiej twórczości – tworzenia i przetwarzania bajek, łączenia

ich, przeplatania, opowiadania i wsłuchiwanie się. Ostatecznie historia okazuje się jedynie pisarskim tworem – snem, który przyśnił się bohaterowi w gabinecie pisarza.

Doświadczenia przy czytaniu fikcji literackiej mogą zapewnić czytelnikom korzyści społeczne, szczególnie gdy uruchamiają myślenie obrazowe (Johnson i in., 2013). Czytanie literatury z elementami fikcji (bardziej niż faktu) związane jest ze wzrostem poziomu empatii i rozwojem teorii umysłu czytelników, dzięki czemu mogą oni przyjmować punkt widzenia innych i rozumieć ich intencje (Mumper i Gerrig, 2017). Przyjmowanie różnych perspektyw jest łączone z teorią umysłu, choć stanowi też poznawczy mechanizm myślenia twórczego. Stosowane jest w programach edukacyjnych ukierunkowanych na rozwijanie kreatywności dzieci (np. Doron, 2017). Ekspozycja na opowiadania z elementami fikcji, w porównaniu z niefikcyjnymi, powoduje obniżenie potrzeby domknięcia poznawczego – zmniejsza dążenie do pozyskania jasnej, pewnej wiedzy redukującej poczucie poznawczej niepewności (Djikic i in., 2013). „Zamknięcie poznawcze” jest szkodliwe dla tworzenia, bowiem kreatywność zasilana jest otwartością.

Wprawdzie rozwijanie kreatywności na ogół jest wskazywane jako korzyść płynąca z czytania literatury, to jednak empiryczne dowody tej relacji nie są tak powszechne. Wykazano (Saeed i in., 2012; Wang, 2012), że młodzi czytelnicy spędzający więcej czasu na czytaniu i pisaniu uzyskują wyższe wyniki w testach kreatywności. Z potencjałem twórczym związane są też postawy wobec czytania. Im większe zamiłowanie do czytania, tym wyższy poziom kreatywności. Udowodniono, że otwartość na doświadczenia i umiejętności czytania, przy kontroli ilorazu inteligencji, wieku i płci, są istotnie ze sobą powiązane. Większa aktywność czytelnicza łączy się z wyższym poziomem otwartości na doświadczenia (Ritchie i in., 2013). Badacze wyjaśniają, że czytanie rozwija różnorodność reprezentacji umysłowych – cennego materiału myślenia twórczego. Mourgues i in. (2014) pokazali, że rozumienie czytanego tekstu i świadomość fonologiczna są predyktorami kreatywności i wglądu.

Twórcze czytanie

Idea kreowania w trylogii o Kleksie ogniskuje się wokół bajkopisarstwa. Na ogół częściej mówimy o twórczym pisaniu niż twórczym czytaniu. Jak zauważa Inge van de Ven (2019) z tworzeniem wiążemy pisanie ze względu na efekt – namacalny ślad, jaki po nim pozostaje. Czytanie uznawane bywa za czynność reprodukcyjną polegającą na rekonstruowaniu tekstów pisanych. Uwzględniając wielowymiarowość procesu czytania, Brzezińska (1987) zwróciła uwagę na trzy powiązane ze sobą jego aspekty: techniczny, semantyczny i krytyczno-twórczy. Wymiar pierwszy to technika czytania, semantyczny – to kojarzenie rozpoznanych znaków i rozumienie znaczenia słów,

zdań. Krytyczno-twórczy wymiar polega na ustosunkowaniu się do czytanego tekstu w sposób refleksyjny, jego interpretacji, krytycznej ocenie, uruchomienia najwyższego poziomu kompetencji czytelnicznych.

Inge van de Ven, dostrzegając paradoks dychotomizowania w humanistyce procesów związanych z czytaniem (np. czytanie bliskie *vs* odległe, uwaga skupiona *vs* rozproszona), wskazuje na wartość wyjaśniającą modelu wynikającego z badań nad kreatywnością. Proces twórczy uosabia przeplatanie się sposobów myślenia dywergencyjno-eksploracyjnego i konwergencyjno-integrującego, a „paradoks kreatywności polega na tym, że znajdujemy zbieżność w rozbieżności i odwrotnie” (2019, s. 161). Myślenie dywergencyjne (rozbieżne) polega na poszukiwaniu idei w różnych kierunkach, ekspansywnej eksploracji umysłowej, co przekłada się na wielość pomysłów. Myślenie konwergencyjne (zbieżne) to dokonywanie syntezy, łączenia różnych elementów, zwykle koncentruje się wokół jednej odpowiedzi (Lubart, 2018). Zdaniem van de Ven (2019, s. 161) czytanie „bliskie”, czyli dogłębne skupianie się na fragmentach tekstów, można łączyć z myśleniem konwergencyjno-integracyjnym. Czytanie odległe, dotyczące przetwarzania większych zbiorów tekstów, powiązane z selektywnością, rozproszeniem uwagi, dostosować można do zadań dywergencyjno-eksploracyjnych.

Dwa sposoby rozumienia „czytania twórczego” opisują Klus-Stańska i Nowicka (2005, s. 20), zwracając uwagę na różne mechanizmy poznawcze. Pierwszy dotyczy rozbudzania wyobraźni i myślenia dywergencyjnego. Polega on na przekształcaniu, generowaniu rozwiązań, umiejętności wykorzystania w nowy sposób dotychczasowej wiedzy i doświadczeń. Można wyrażać treść tekstu za pomocą innego środka wyrazu, np. obrazów, dźwięków, gestów; nadawać nowy tytuł lub zakończenie, itp. Oto przykładowe zadania:

- Czy zakończenie *Akademii pana Kleksa* jest według Ciebie satysfakcjonujące? Zaproponuj alternatywną wersję wydarzeń. Jakie konsekwencje miałyby Twoje zakończenie dla bohaterów?
- Przygotuj krótką scenkę teatralną inspirowaną dowolnym fragmentem książki. Dodaj własne dialogi, nowe zakończenie sceny. Zadbaj o rekwizyty, kostiumy.

W opinii badaczek w ramach „twórczego czytania” angażować należy też myślenie krytyczne. Uruchamiać je można na wiele sposobów, np. dostrzegając problemy, nieścisłości, schematy, można przeanalizować różne aspekty sytuacji, dokonać oceny, kwestionować założenia, itp. Dla przykładu:

- Czy Adaś Niezgodka zmienia się pod wpływem pobytu w Akademii? Jakie cechy charakteru są jego mocnymi, a jakie słabszymi stronami? Czy można go uznać za bohatera pozytywnego?
- Porównaj metody nauczania pana Kleksa z tradycyjnymi metodami w szkole. Co je różni, a co łączy?

Małgorzata Swędrowska (2021) proponuje szereg aktywności czytelnicznych, w których akt czytania jawi się jako działanie wymagająca pomysłowości, również rodziców czy nauczycieli. Proponuje czytanie ilustracji przez dziurkę od klucza, tworzenie wiadomości zaszyfrowanej ze słów na odpowiednich stronach książki, czytanie książki na wiele różnych sposobów, pisanie listu do autora lektury i jej bohaterów, tworzenie pytań do książki, wybór kart metaforycznych oddających jej treść, zilustrowanie lektury w formie mapy, podchody literackie.

Kleks – pedagog twórczości

Uważa się, że rola nauczyciela w kształtowaniu twórczych uczniów jest niewątpliwa, ale niewiele jest na ten temat badań (Gralewski, 2022; Wiśniewska, 2021). Ambroży Kleks wśród wielu przymiotów czyniących go bohaterem wielowymiarowym posiada niebywałą umiejętność nauczania w sposób twórczy oraz stymulowania kreatywności uczniów (Beghetto, 2017). Uosabia istotę zasady psychodydaktycznej mówiącej o osobistej twórczości nauczyciela (Szmidt, 2013). Kostecka i in. (2021, s. 219) tak go opisują: „w roli bohatera pozytywnego występuje wywiedziony z marzeń i snów nauczyciel, który w istocie jest podszyty dzieckiem, [...] jest erupcją nieskrępowanej, radosnej wolności, jego życie wypełnia nie groza, lecz twórcze działanie, zorientowane na realizację wielkich marzeń” (s. 218). Profesor mógłby z powodzeniem odnaleźć się w gronie pedagogicznym Szkoły Magii i Czarodziejstwa w Hogwarcie (*Harry Potter*) albo akademii *Nevermore* (*Wednesday*).

Pana Kleksa definiuje nie tylko określenie *homo magicus*, ale i *homo creator* (Baluch, 2010). Obdarzony wyobraźnią nauczyciel, dyrektor akademii, jest pomysłodawcą edukacji alternatywnej. Lecz Kleks nie ma wyłączności na kreację w świecie Brzechwy. Projektuje okazje edukacyjne, zachęcając uczniów do tworzenia, inspiruje działaniem, stymuluje kreatywność, wspiera ich poczucie twórczej skuteczności. Oddaje to istotę kształcenia ku twórczości (Szmidt, 2013). Postępuje zgodnie z psychodydaktyczną zasadą wzmacniania procesu twórczego. Elitarne myślenie o twórczości przypisanej wyłącznie dojrzałym i wybitnym twórcom nie ma tu racji bytu. Zgodnie z egalitarnym podejściem, spójnym z ideą pankreacjonizmu (Tatarkiewicz, 2005), tworzyć może każdy!

Profesor sam jest twórcą – mistrzem, uosabia cechy pedagoga twórczości, którego nauczanie i sztuka wychowania ukierunkowane są na wszechstronną realizację twórczego potencjału uczniów (Góralski, 2003). Przyjmuje różne role: wychowawcy – nauczyciela stwarzającego sposobności do uczenia się; mentora – przewodnika dzielącego się ekspercką wiedzą; facylitatora – aktywnego obserwatora stymulującego pracę szkolnej społeczności, wspierając w osiąganiu celów (psychodydaktyczna zasada

facylitacji). Przejawia entuzjazm do nauczania, otwartość – skłonność do pozytywnego wartościowania doświadczeń i tolerancję dla nowości. W nauczaniu mistrzowsko opanował sztukę „zdyscyplinowanego improwizowania”, elastycznie przyjmując postawę responsywną i interaktywną (Sawyer, 2011).

Bez reszty jest oddany dzieciom, które darzą go szacunkiem, zaufaniem i uznaniem. Filmową interpretację jego postaci nazwano nawet „surrealistycznym «korczakowskim» pedagogiem” (Samsel, 2022). Zapracował na bycie autorytetem nie tylko swoją wiedzą, umiejętnościami, ale i uważnością, wrażliwością na potrzeby innych, empatią do istot żywych i rzeczy (np. szpital chorych sprzętów). Nauczyciel, który w postrzeganiu dzieci „potrafi wszystko. Nie ma takiej rzeczy, której by nie potrafił” (s. 27), sam o sobie mówiąc: „lubię robić wynalazki i znam się trochę na bajkach. To wszystko” (s. 28), kwestionuje swój idealny wizerunek. Ukierunkowuje uwagę na naturalną moc odkrywania, potencjał i siłę wyobraźni, które posiada tak samo on, jak i jego uczniowie.

Lekcje kreatywności w akademii

Proces uczenia się w akademii jest przepełniony radością odkrywania i motywacją samoistną – przyjemnością czerpaną z podejmowania aktywności twórczej. Rezonuje to z zasadą dydaktyczną rozwijania autonomicznej motywacji poznawczej. Uczenie się jest przygodą, w której „umieramy po prostu z ciekawości, czego też nas tym razem będzie uczył pan Kleks”, jak mówi uczeń (s. 37). Pasja, którą wzbudza profesor, jest stymulatorem twórczych działań. Rozwija w nich ciekawość będącą na styku emocji i poznania, która prowadzi do doświadczania świata i jego wielorakości (Tokarz, 2005). Twórcze myślenie toruje stosowanie zasady różnorodności, co procentuje większą liczbę i jakością pomysłów. Zaciekawienie, humor, ekscytacja i poznawcze wyzwania są wpisane w codzienność akademii. Kulturuje się atmosferę twórczej zabawy, co odzwierciedla zasadę ludyczności (Szmidt, 2013).

Lekcje kreatywności są tutaj na porządku dziennym. Jak w soczewce widać rozwijanie dokonywania skojarzeń, tolerancji wieloznaczności i wyobraźni:

- „[...] pierwsza lekcja była to lekcja kleksografii [...]. Kleksografia polega na tym, że na arkuszu papieru robi się kilka dużych kleksów, po czym arkusz składa się na pół i kleksy rozmazują się po papierze, przybierając kształty rozmaitych figur, zwierząt i postaci. Niekiedy z rozgniecionych kleksów powstają całe obrazki, do których dopisujemy odpowiednie historyjki, wymyślone przez pana Kleksa” (s. 40).

Uczniowie podlegają niekonwencjonalnym regułom zarządzania akademią, stykają się z nietypową nomenklaturą, wykonują nieznanne im dotąd aktywności. Na przykład istnieje zasada, zgodnie z którą do szkoły przyjmuje się tylko tych, których

imiona zaczynają się na literę A albo to, że uczniowie udają się z misjami do bajek sąsiadujących za żelaznymi furtkami szkoły. Specyfika miejsca jest inspiracją do rozwijania operacji myślenia twórczego czytelników. Przykładem jest zadanie polegające na dokonaniu transformacji umysłowej opierającej się na mechanizmie przekształcania, zapożyczania i łączenia:

- Wyobraź sobie, że profesor Kleks powierzył Ci klucze do różnych bajek. Czego mogliby nauczyć się uczniowie od innych bohaterów książek dla dzieci? Zaproponuj nowe tematy lekcji. Np. lekcja brykania z Tygrysiem („Kubuś Puchatek”), lekcja odkrywania talentów z Vashti („Kropka”).

Zadanie wymagające uwzględnienia różnych punktów widzenia może brzmieć:

- Profesor Kleks skończył Instytut Języków Zwierzęcych w Salamance i potrafi porozumiewać się z istotami żywymi. Wyobraź sobie, że także posiadasz tę moc. Opowiedz o marzeniach zwierząt (słoń, mrówka, leniwiec, żyrafa, osioł, stonoga, bocian, itd.), starając się przyjąć ich punkt widzenia. Np. mrówka zapewne marzy o dniu wolnym od pracy, a słoń o zgrabnym poruszaniu się.

Impulsem do rozwoju kreatywności językowej są gry słowne ukryte w nazwach własnych, jak pisze Nadurska (1973): „humorystyczna onomastyka”. Wieloznaczne, nieoczywiste nazwy są bodźcem do rozwijania operacji umysłowej abstrahowania polegającej na wyodrębnianiu w obiektach tylko pewnych cech, aspektów, a pomijaniu innych. Oto przykład zadań polegających na definiowaniu i redefiniowaniu obiektów:

- Wyjaśnij tematykę rozpraw naukowych kryjących się pod tytułami: „Kleksotomia”, „Kleksonautyka”, „Kleksometria”, „Kleksozofia”, „Kleksomatyka”, „Kleksochemia”, „Zasady energii kleksycznej”, „Kleksotronika”, „Kleksofonia i kleksowizja” (Brzechwa, 2003, s. 375). Zaproponuj, czego mogą dotyczyć.
- Pan Kleks w podróży spotkał wielu mieszkańców: Alamakotańczyka, Bajdotę, Kukurę, Nibyć, Palemończyka, Patentończyka, Abetę, Klechdawianina, Lunnianina, Metalofaga. Zastanów się, jak nazywają się krainy, z których pochodzą, i co mogą one mieć wyjątkowego, z czego dumni są ich mieszkańcy. Zainspiruj się brzmieniem słów.

Nauczyciel akademii implementuje zasadę racjonalnej irracjonalności, dopuszczając do głosu intuicję i myślenie życzeniowe. Czytelnicy nasycony baśniową iluzją opowieści zachęceni są do pisania i dopisywania historii. Narrator powieści, 12-letni Adaś, pisze pamiętnik i tak wspomina tatę: „Treść książek wymyślał i pisał sobie sam, według własnego upodobania, a po skończonej pracy stosy zapisanych kartek wrzucał do pieca. Kiedy zaś później zachodziła potrzeba, pisał książkę na nowo, za każdym razem inaczej” (s. 252). Wymowny przykład pochwały procesu tworzenia i odkrywania. Wiele wątków w powieści można rozwinąć, a szczególnie twórczo nośne są podróże profesora:

- Dotarliście do Archipelagu Wysp Gramatycznych (ew. i Ortograficznych) – grupy wysp położonych blisko siebie. Stwórzcie ich mapy i oryginalne nazwy miejsc związanych z nazwą archipelagu. Zaplanujcie je przestrzennie i narysujcie. Np. Zatoką Samogłosek w kształcie „U”; Góra Przysłówków.

W powieści dostrzec można metafory i analogie, które na ogół wykorzystywane bywają w procesie myślenia twórczego. Rozumowanie przez analogie polega na dostrzeżeniu podobieństwa relacji między elementami w obrębie dwóch różnych dziedzin. Zrozumienie istoty tej operacji umysłowej można rozpocząć od wnikliwej analizy przykładów z książki:

- „Z ludźmi jest tak jak z zegarkami! Najważniejsze jest to, co mają w środku” (s. 284);
- „[...] miasto, w którym domy stały obok siebie jak pudełka od zapalek” (s. 56).

W odniesieniu do myślenia twórczego poza rozumowaniem indukcyjnym cennie jest myślenie dedukcyjne. Zachęcanie do przewidywania konsekwencji zdarzeń, opierając się na przesłankach, to punkt wyjścia do dyskusji. W książce skonstruowany przez Golarza Filipa chłopiec Alojzy Bąbel to humanoidalny robot inspirowany ludzką anatomią, który pozbawiony jest jednak wyobraźni. Jak przewidywał profesor Kleks, „świat wkroczy w bąbloepokę” (s. 346). Współcześnie, w erze robotyzacji i automatyzacji, w której zastępowanie pracy ludzkiej pracą robotów i maszyn jest wszechobecne, warto zapytać:

- Co by było, gdyby ludzie przestali używać wyobraźni i twórczego myślenia? Jakie byłyby tego bliskie i dalekie konsekwencje?

Wnioski

„Ta bajka dopiero pisze się...” – cytat z najnowszej ekranizacji omawianej powieści cennie podkreśla istotę dzieła otwartego. Wieloznaczność przekazu i wielość interpretacji – otwarcie są trwałą cechą dzieła, niezależnie od czasu (Eco, 2008). Sposoby jego odbioru niosą echa indywidualnej perspektywy i pozwalają mu odżywać na nowo. Na ostateczny kształt dzieła literackiego ma wpływ nie tylko twórca, ale i odbiorca. Czytanie, interpretowanie, interakcje, przeżywanie powieści to pewne formy indywidualnego „wykonania”. W artykule stworzony przez Brzechwę świat utkany z baśniowych motywów, w szkole na opak został pokazany przez pryzmat edukacji ku twórczości, a lektura jako otwarta przestrzeń do „stwarzania”, „wytwarzania”, „przetwarzania” i „odtworzania” (Stróżewski, 2007).

„Nie będę was uczył ani tabliczki mnożenia, ani gramatyki, ani kaligrafii, ani tych wszystkich nauk, które są zazwyczaj wykładane w szkołach. Ja wam po prostu pootwieram głowy i naleję do nich oleju” – oznajmił uczniom profesor (Brzechwa, 2003,

s. 39). Przypuszczać można, że w składzie rozumianego metaforycznie „oleju” znalazłyby się takie składniki kreatywności, jak:

1. osobowościowe: otwartość na doświadczenia, niezależność, autokreacja;
2. emocjonalno-motywacyjne: ciekawość, motywacja samoistna, pasja;
3. poznawcze: wyobraźnia, myślenie twórcze, tolerancja wieloznaczności, twórcze rozwiązywanie problemów;
4. przekonania o twórczym „ja”;
5. społeczne: autonomiczność, współpraca.

Do napisania artykułu przywiodła mnie tęsknota za historią z dzieciństwa i odkrywanie jej na nowo z dzieckiem. Nostalgiczna infantylicyzacja książek, jak pisze Krystyna Koziołek, „jest przypomnieniem zapomnianych lekcji, jakich udzielali nam bohaterowie dziecięcych lektur” (2017, s. 234). Kleks nauczył mnie, że „Podróże kształcą. Ale bajki kształcą w stopniu znacznie większym” (Brzechwa, 2003, s. 198) i tę wiedzę przekazuję innym.

Bibliografia

- Baluch, A. (2010). Homo magicus, czyli pan Kleks. W: J. Malicki i J. Papuzińska (red.), *Nie bój Brzechwy. Studia i szkice kleksologiczne* (s. 101–106). Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Beghetto, R.A. (2017). Creativity in teaching. W: J.C. Kaufman, V.P. Glăveanu i J. Baer, (red.), *Cambridge handbook of creativity across different domains* (s. 549–564). Cambridge University Press.
- Brzechwa, J. (2003). *Pan Kleks*. Oficyna Wydawnicza G&P.
- Brzezińska, A. (1987). *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Djikic, M., Oatley, K. i Moldoveanu, M.C. (2013). Opening the closed mind: The effect of exposure to literature on the need for closure. *Creativity Research Journal*, 25(2), 149–154. <https://doi.org/10.1080/10400419.2013.783735>
- Doron, E. (2017). Fostering creativity in school aged children through perspective taking and visual media based short term intervention program. *Thinking Skills and Creativity*, 23, 150–160. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2016.12.003>
- Esmaeeli, S. (2024). A model of the home literacy environment and family risk of reading difficulty in relation to children’s preschool emergent literacy. *Journal of Learning Disabilities*, 57(3), 181–196. <https://doi.org/10.1177/00222194231195623>
- Flack, Z.M., Field, A.P. i Horst, J.S. (2018). The effects of shared storybook reading on word learning: A meta-analysis. *Developmental Psychology*, 54(7), 1334–1346. <https://doi.org/10.1037/dev0000512>
- Góralski, A. (2003). *Teoria twórczości*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.

- Gralewski, J. (2022). *Niedostrzegana kreatywność. Trafność ocen kreatywności uczniów dokonywanych przez nauczycieli liceów i jej uwarunkowania*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Gralewski, J. i Wiśniewska, E. (2025). Aktywność twórcza młodzieży licealnej. W: M. Janota-Bzowska (red.), *Współczesne perspektywy edukacji artystycznej* (s. 41–55). Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Eco, U. (2008). *Dzieło otwarte. Forma i nieokreśloność w poetykach współczesnych* (L. Eustachiewicz i in., tłum.). Wydawnictwo WAB.
- Jędrych, K. (2018). Gry fikcja – rzeczywistość w cyklu *Pan Kleks* Jana Brzechwy. W: A. Guzy, D. Krzyżyk, M. Ochwat i M. Wójcik-Dudek (red.), *W krajobraz literacko-kulturowy i językowy wpisane...* Księga jubileuszowa dedykowana profesor Bernadecie Niesporek-Szamburskiej w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej (s. 125–137). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Johnson, D.R., Cushman, G.K., Borden, L.A. i McCune, M.S. (2013). Potentiating empathic growth: Generating imagery while reading fiction increases empathy and prosocial behavior. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 7(3), 306–312. <https://doi.org/10.1037/a0033261>
- Kaufman, J.C. i Beghetto, R.A. (2009). Beyond big and little: The Four C model of creativity. *Review of General Psychology*, 13(1), 1–12. <https://doi.org/10.1037/a0013688>
- Karwowski, M. (2009). *Identyfikacja potencjału twórczego*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Klus-Stańska, D. i Nowicka, M. (2005). *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Kopińska, V., Przyborowska, B. i Solarczyk-Szwec, H. (2021). *Podstawy programowe kształcenia ogólnego (od)nowa? Raport z badania kompetencji społecznych i obywatelskich*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kostecka, W., Leszczyński, G. i Skowera, M. (2021). Kamienie milowe w dziejach polskiej literatury dziecięcej i młodzieżowej. Leśmian – Korczak – Brzechwa. *Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo*, 11(14), 203–222. <https://doi.org/10.32798/pflit.544>
- Koziołek, K. (2017). *Czas lektury*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lubart, T. (2018). Introduction. W: T. Lubart (red.), *The creative process: Perspectives from multiple domains* (s. 1–18). Palgrave Macmillan.
- Mourgues, C.V., Preiss, D.D. i Grigorenko, E.L. (2014). Reading skills, creativity, and insight: Exploring the connections. *The Spanish Journal of Psychology*, 17, E58.
- Mumper, M.L. i Gerrig, R.J. (2017). Leisure reading and social cognition: A meta-analysis. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 11(1), 109–120. <https://doi.org/10.1037/aca0000089>
- Nadurska, K. (1973). Onomastyka humorystyczna w powieści *Pan Kleks* Jana Brzechwy. *Rocznik Naukowo Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze* 2, 47, 91–97.
- Nęcka, E. (1995). *Proces twórczy i jego ograniczenia*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Nikolajeva, M. (2014). *Reading for learning: Cognitive approaches to children's literature*. John Benjamins Publishing Company.

- Pillinger, C. i Vardy, E.J. (2022). The story so far: A systematic review of the dialogic reading literature. *Journal of Research in Reading*, 45(4), 533–548. <https://doi.org/10.1111/1467-9817.12407>
- Rada Unii Europejskiej. (2018). Zalecenie Rady z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie (2018/C 189/01). Dz. Urz. UE C 189. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01))
- Ritchie, S.J., Luciano, M., Hansell, N.K., Wright, M.J. i Bates, T.C. (2013). The relationship of reading ability to creativity: Positive, not negative associations. *Learning and Individual Differences*, 26, 171–176. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2013.02.009>
- Runco, M.A. i Jaeger, G.J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, 24(1), 92–96. <https://doi.org/10.1080/10400419.2012.650092>
- Saeed, K., Reza, Z. i Momene, G. (2012). Bridging theory and practice: How creative ideas flourish through personal and academic literacy practices. *International Journal of Research Studies in Psychology*, 2(2), 61–70. <https://doi.org/10.5861/ijrsp.2012.182>
- Samsel, K. (2022). „Akademia Pana Kleksa” z innej perspektywy. U źródeł koncepcji filmu dziecięcego Krzysztofa Gradowskiego. *Pleograf. Historyczno-Filmowy Kwartalnik Filмотeki Narodowej*, 4, 131–139. <https://pleograf.pl/wp-content/uploads/2022/12/Akademia-Pana-Kleksa-z-innej-perspektywy.pdf>
- Sawyer, R.K. (red.). (2011). *Structure and improvisation in creative teaching*. Cambridge University Press.
- Stróżewski, W. (2007). *Dialektyka twórczości*. Wydawnictwo Znak.
- Sukhram, D.P. i Hsu, A. (2012). Developing reading partnerships between parents and children: A reflection on the reading together program. *Early Childhood Education Journal*, 40, 115–121. <https://doi.org/10.1007/s10643-011-0500-y>
- Swędrowska, M. (2021). *777 pomysłów na zabawy z książką. Dla rodziców, bibliotekarzy i edukatorów, którzy chcą rozkochać dzieci w książkach*. Wydawnictwo Mamania.
- Szmidt, K.J. (2013). *Pedagogika twórczości*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tatarkiewicz, W. (2005). *Dzieje sześciu pojęć*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tokarz, A. (2005). *Dynamika procesu twórczego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- van de Ven, I. (2019). Creative reading in the information age: Paradoxes of close and distant reading. *Journal of Creative Behavior*, 53(2), 156–164. <https://doi.org/10.1002/job.186>
- Wang, A.Y. (2012). Exploring the relationship of creative thinking to reading and writing. *Thinking Skills and Creativity*, 7, 38–47. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2011.09.001>
- WEF. (2025). *The future of jobs report 2025*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025/>
- Wiśniewska, E. (2021). *Efektywność treningu kreatywności dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.